

Αρχαία Ελληνική
Λογοτεχνική Κριτική
Μάθημα 2^ο: Ποιητολογικές
αναφορές στη λυρική ποίηση,
την προσωκρατική φιλοσοφία
και την Αρχαία Σοφιστική

Διδάσκων: Μάριος Βάλβης-Γερογιάννης, Δρ. Φιλολογίας
(Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλολογίας,
μάθημα επιλογής Ε' εξαμήνου)

Σόλων (απ. 29 West)

[Πλάτων], *Περὶ δικαίου* 374a: Ἄλλά τοι, ὦ Σώκρατες, εὖ ἢ παλαιὰ παροιμία ἔχει, ὅτι **«πολλὰ ψεύδονται ἀοιδοί»**.

Σχόλ. σελ. 402 Greene: Παροιμία ... ἐμνήσθη ταύτης καὶ Φιλόχορος ἐν Ἀτθίδος α' (328 F 1) καὶ Σόλων Ἐλεγείαις καὶ Πλάτων ἐνταῦθα.

Σχόλιο του West: *verbatim e Solone u.v.* [= *ut videtur*]

- Ημιστίχιο συντεθειμένο σε ενόπλιο ή παροιμιακό μέτρο, το οποίο ταίριαζε στις παροιμίες. Είναι πιθανόν ο Σόλων να προσάρμοσε στο ποίημά του μια προϋπάρχουσα παροιμία. Εν τωιαύτη περιπτώσει, θα ακολούθησε τη συνήθεια του Ησιόδου να εισάγει στη διδακτική του ποίηση γνωμικό υλικό (βλ. *Έργα και Ημέραι*). Πάντως, το περιεχόμενο της φράσης έχει συνδεθεί με μια διαφωνία που υποτίθεται πως είχε ο ελεγειακός ποιητής με τον παραδοσιακό ευρετή της τραγωδίας, τον Θέσπι, αν και η παραδοσιακή χρονολόγηση των δύο ανδρών δεν συμπίπτει.
- Η λ. *άοιδοι* πιθανότατα αναφέρεται στους επικούς ποιητές, αν και δεν αποκλείεται να αναφέρεται και στους τραγωδούς. Η φύση της αρχαϊκής και κλασικής ποίησης ήταν άκρως ανταγωνιστική, μια και οι δημιουργοί συναγωνίζονταν στην επιδεξιότητα, την εξυπνάδα, την ικανότητα για τέρψη και την πρωτοτυπία.

Διογ. Λαέρτ. Ι.59: Καὶ Θέσπιν ἐκώλυσε [ενν. Σόλων] τραγωδίας διδάσκειν, ὡς ἀνωφελεῖ τὴν ψευδολογίαν.

Πλούτ. Σόλ. 29.7: Μετὰ δὲ τὴν θέαν προσαγορεύσας αὐτὸν ἠρώτησεν [ενν. Σόλων], εἰ τοσοῦτων ἐναντίον οὐκ αἰσχύνεται τηλικαῦτα ψευδόμενος. Φήσαντος δὲ τοῦ Θέσπιδος, μὴ δεινὸν εἶναι τὸ μετὰ παιδιᾶς λέγειν τὰ τοιαῦτα καὶ πράσσειν, σφόδρα τῆ βακτηρίᾳ τὴν γῆν ὁ Σόλων πατάξας «ταχὺ μέντοι τὴν παιδιάν» ἔφη «ταύτην ἐπαινοῦντες οὕτω καὶ τιμῶντες εὐρήσομεν ἐν τοῖς σπουδαίοις».

Ξενοφάνης (±570-±475 π.Χ.)

- Γεννήθηκε στην Κολοφώνα της Μ. Ασίας
- Αν και φιλόσοφος, συνέθεσε ποιήματα· είναι ο παλαιότερος προσωκρατικός από τον οποίον σώζονται αυτολεξεί αποσπάσματα
- Ασκεί ηθικού περιεχομένου κριτική στους ποιητές, προεικονίζοντας αυτό που ο Πλάτων θα ονομάσει ως «παλαιά διαμάχη μεταξύ φιλοσοφίας και ποίησης» (Πολ. Χ, 607b5-6). Τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την αρχαϊκή Ελλάδα, οι σχέσεις ανάμεσα σε διαφορετικές ποιητικές παραδόσεις είναι ως επί το πλείστον ανταγωνιστικές

- Περίφημες είναι οι αντιλήψεις του περί θεού, μια και εστίασε στις ιδιότητες του ενός μοναδικού «μέγιστου» θεού τον οποίο αναγνώριζε, επικρίνοντας συγχρόνως τον παραπλανητικό και ψευδή ανθρωπομορφισμό της ποιητικής παράδοσης. Στα επόμενα αποσπάσματα, που προέρχονται από ένα χαμένο ποίημα σκωπτικής θεματολογίας τιτλοφορούμενο *Σιλλοί*, αποδεικνύει επί της ουσίας ότι οι άνθρωποι αποδίδουν τα δικά τους ελαττώματα στους θεούς

Απ. Β 10 DK: ἐξ ἀρχῆς καθ' Ὅμηρον ἐπεὶ μεμαθήκασι πάντες...

Απ. Β 11 DK: πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδός τε,
ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδεα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν.

Απ. Β 12 DK: “Ομηρος δὲ καὶ Ἡσίοδος κατὰ τὸν Κολοφώνιον Ξενοφάνη
ὡς πλεῖστ(α) ἐφθέγγξαντο θεῶν ἀθεμίστια ἔργα,
κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν.
Κρόνος μὲν γὰρ ἐφ’ οὗ τὸν εὐδαίμονα βίον γεγονέναι λέγουσι τὸν
πατέρα ἠνδροτόμησε καὶ τὰ τέκνα κατέπιεν Ζεὺς τε ὁ τούτου παῖς
ἀφελόμενος αὐτὸν τῆς ἡγεμονίας ‘γαίης νέρθε καθεῖσε’ (Ξ 204) κτλ.

Ηράκλειτος (ήκμ. ±500 π.Χ.)

- Πρεσβεύει και τονίζει την ενότητα εντός ενός κόσμου αλλαγής και αντιθέτων (ενότητα των αντιθέτων, νόμος της αλλαγής). Υποστηρικτής της «αφανούς» αρμονίας που διέπει τις φυσικές διεργασίες όσο και την ανθρώπινη δραστηριότητα
- Στο κρίσιμο ερώτημα της *ἀρχῆς* ο ίδιος απαντά με τη φωτιά (*πῦρ*), την οποία και θεωρεί ως μοναδική πηγή των φυσικών ουσιών
- Περίφημο έχει μείνει το αινιγματικό ύφος της έκφρασής του

Απ. Β 40 DK: πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει· Ἡσίοδον γὰρ ἂν
ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὖτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἐκαταῖον.

Απ. Β 57 DK (πβ. Β 106 DK): διδάσκαλος δὲ πλείστων Ἡσίοδος·
τοῦτον ἐπίστανται πλεῖστα εἰδέναί, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ
ἐγίνωσκεν· ἔστι γὰρ ἓν.

Απ. Α 22 DK: καὶ Ἡράκλειτος ἐπιτιμᾷ τῷ ποιήσαντι «ὡς ἔρις ἔκ τε
θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἀπόλοιτο», οὐ γὰρ ἂν εἶναι ἀρμονίαν μὴ ὄντος
ὀξέος καὶ βαρέος, οὐδὲ τὰ ζῶα ἄνευ θήλεως καὶ ἄρρενος ἐναντίων
ὄντων.

Απ. Β 42 DK: τόν τε Ὅμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγῶνων
ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως.

ἐξηπάτηνται, φησίν, οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν
φανερῶν παραπλησίως Ὀμήρωι, ὃς ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων
σοφώτερος πάντων. ἐκεῖνόν τε γὰρ παῖδες φθειῖρας
κατακτείνοντες ἐξηπάτησαν εἰπόντες· ὅσα εἶδομεν καὶ
ἐλάβομεν, ταῦτα ἀπολείπομεν, ὅσα δὲ οὔτε εἶδομεν οὔτ'
ἐλάβομεν, ταῦτα φέρομεν. (απ. Β 56 DK)

Δημόκριτος (±460-±370 π.Χ.)

Απ. Β 18 DK: Καὶ ὁ Δημόκριτος ὁμοίως <‘ποιητῆς δὲ ἄσσα μὲν ἂν γράφῃ μετ’ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἱεροῦ πνεύματος, καλὰ κάρτα ἐστίν...’>

Απ. Β 21 DK: Ὁ μὲν Δημόκριτος περὶ Ὀμήρου φησὶν οὕτως· <‘Ὀμηρος φύσεως λαχῶν θεαζούσης ἐπέων κόσμον **ἐτεκτῆνατο** παντοίων’>, ὡς οὐκ ἐνὸν ἄνευ θείας καὶ δαιμονίας φύσεως οὕτως καλὰ καὶ σοφὰ ἔπη ἐργάσασθαι.

Γοργίας (±483-±376 π.Χ.)

- Σοφιστής και ρητοροδιδάσκαλος που καταγόταν από τους Λεοντίνους της Σικελίας. Λέγεται ότι υπήρξε μαθητής του φιλοσόφου Εμπεδοκλή, από τον οποίο θα άντλησε το ενδιαφέρον του για τις τέχνες της πειθούς, της ιατρικής αλλά και της μαγείας. Ο ορισμός που έδινε ο ίδιος για τη ρητορική ήταν «πειθοῦς δημιουργός» (Πλάτων, *Γοργίας* 453a2 και 454e9-455a2)
- Η συμβολή του στην ανάπτυξη του κλάδου υπήρξε καθοριστικότετη: «Η μεγάλη αρχή [...] και η αποφασιστική τομή στην ιστορία της θεωρητικής σπουδής του έντεχνου πεζού λόγου, ειδικά βέβαια του ρητορικού, έγινε με τον Γοργία το Λεοντίνο. Αυτός είναι ο προικισμένος με το χάρισμα του λόγου, τη σπάνια αίσθηση της καλλιέπειας και το ρητορικό τάλαντο.» (Κύρκος χ.χ.: 288). Μάλιστα, σύμφωνα με τον Russell (2013: 46), «περισσότερο απ' όλους τους συγχρόνους του σοφιστές και διδασκάλους της ρητορικής ο Γοργίας σχετίζεται με τις αρχές της κριτικής θεωρίας [δηλ. της λογοτεχνικής κριτικής].»

- Γενικός στόχος της διδασκαλίας των σοφιστών «ήταν να δείξουν ότι ο άνθρωπος είναι προικισμένος με ένα πανίσχυρο όργανο, τον λόγο, το οποίο μπορούσε να τελειοποιηθεί και να γίνει εξαιρετικά αποτελεσματικό. Όπως κάθε κατασκευαστής ή μεταπράτης εργαλείων, έτσι και οι σοφιστές δεν ενδιαφέρονταν για τη χρήση του όπλου που εμπορεύονταν. Η καλή ή κακή χρήση εναπόκειται, όπως πίστευαν, στη δικαιοδοσία του ίδιου του χρήστη.» (Ράγκος 2010: 171). Η **ηθική ουδετερότητα ή αμφισημία** της *δυνάμεως τοῦ λόγου* φανερώνεται μέσω της αναφοράς στα *φάρμακα* («θεραπευτικές ουσίες», αλλά και «μαγικά φίλτρα ή δηλητήρια») που κάνει ο Γοργίας (Ελ. εγκ. 14)
- Ο Γοργίας εισηγήθηκε ένα νέο ύφος πεζού λόγου διανθισμένο με ποιητικά στοιχεία (ήχο, ρυθμό, αντιθέσεις, λογοπαίγνια), την έντεχνη πεζογραφία. Κατά τη διατύπωση της de Romilly (1994: 107), «[ό]ταν ο πεζός λόγος δουλεύεται με αυτόν τον τρόπο, δίνει και αυτός, όπως η ποίηση, την εντύπωση ότι καμιά συλλαβή δε βρέθηκε κατά τύχη εκεί που είναι.»

- Μέσω του περίτεχνου ύφους ο Γοργίας επιθυμούσε να ελέγξει ή ακόμη και να χειραγωγήσει τα συναισθήματα των ακροατών του· η αφετηρία της ρητορικής μεθόδου του ήταν ψυχολογική. Όπως εξηγεί η de Romilly (1994: 113), «οι μάστορες της καινούριας τέχνης έπαιζαν με τα συναισθήματα. Αν ήθελαν, μπορούσαν να ξεσηκώσουν ή να καταλαγιάσουν τα πάθη. Για να το πετύχουν, εκμεταλλεύονταν την αστάθεια της ανθρώπινης γνώμης, και η τέχνη τους περιοριζόταν σε αυτήν ακριβώς την εκμετάλλευση». Πβ. και Fuhrmann (2007: 175 και 178): «Η εκστατική αποτελεσματικότητα των ηχητικών και ρυθμικών μέσων έπρεπε να αιχμαλωτίσει τις αισθήσεις του κοινού». Η δύναμη του λόγου ήταν το βασίλειο του Γοργία, «μέσω του λόγου κυριαρχούσε στις ψυχές και στις γνώμες, σε δύο μεγέθη που ήταν στον ίδιο βαθμό μεταβλητά και επιδέχονταν χειρισμό, όπως υπαγόρευαν η ψυχολογία του και η γνωσιοθεωρία του σε πλήρη συμφωνία μεταξύ τους.»

Ἑλένης ἐγκώμιον (διάγραμμα του λόγου)

§1: οφείλουμε να επαινούμε όσα είναι αξιέπαινα, ενώ πρέπει να κατακρίνουμε τα ανάξια

§2: σκοπός του λόγου είναι η αθώωση της Ελένης από τους επικριτές της, δηλ. η αποκατάσταση της αλήθειας

§3: η γενιά της Ελένης

§4: η ομορφιά της, που προσείλκυσε πολλούς και σπουδαίους άνδρες

§§5-6: πιθανές αιτίες του ταξιδιού της Ελένης στην Τροία: α) κάποια ανώτερη επιταγή (Τύχη, θεοί, Ανάγκη), β) βία, γ) πειθώ, δ) ερωτική επιθυμία. Εάν η αιτία είναι η πρώτη, τότε η Ελένη πρέπει να αθωωθεί αφού το θείο είναι κατά πολύ ανώτερο του ανθρώπου

§7: εάν ισχύει η δεύτερη περίπτωση, τότε ο μόνος αξιοκατάκριτος είναι ο Πάρις, ενώ αντίθετα η Ελένη αξίζει τη συμπόνια μας

§§8-9: ο λόγος (τρίτη πιθανή αιτία) έχει μεγάλη δύναμη επειδή μπορεί να εξαπατήσει και να γεννήσει διαφορετικά συναισθήματα στην ψυχή του ακροατή

§10: η περίπτωση των μαγικών επωδών

§11: οι γνώμες των ανθρώπων είναι σφαλερές και αβέβαιες

§12: η Ελένη πρέπει να αθωωθεί σε περίπτωση που πείσθηκε παρά τη θέλησή της

§13: η δύναμη της πειθούς καταφαίνεται και στις περιπτώσεις των αστρονόμων, των δικαστικών αγώνων και των φιλοσοφικών λόγων

§14: σύγκριση των λόγων με τα *φάρμακα*

§§15-19: η τέταρτη πιθανή αιτία, ο έρωτας, συνδέεται με τις εντυπώσεις και τα συναισθήματα που δημιουργεί η όραση στην ανθρώπινη ψυχή· τόσο οι ορατές παραστάσεις όσο και οι ερωτικές επιθυμίες στην πραγματικότητα αποδεικνύονται πολύ πιο ισχυρές από τις άμυνες οποιουδήποτε ανθρώπου

§20: ανασκευή της κατηγορίας

§21: επίλογος

6. ἢ γὰρ Τύχης βουλήμασι καὶ θεῶν βουλευμασι καὶ Ἀνάγκης
ψηφίσμασιν ἔπραξεν ἢ ἔπραξεν, ἢ βία ἀρπασθεῖσα, ἢ λόγοις
πεισθεῖσα, <ἢ ὄψει ἐρασθεῖσα>. [...]

8. εἰ δὲ λόγος ὁ πείσας καὶ τὴν ψυχὴν ἀπατήσας, οὐδὲ πρὸς τοῦτο
χαλεπὸν ἀπολογήσασθαι καὶ τὴν αἰτίαν ἀπολύσασθαι ὧδε. λόγος
δυνάστης μέγας ἐστίν, ὃς σμικροτάτῳ σώματι καὶ ἀφανεστάτῳ
θειότατα ἔργα ἀποτελεῖ· δύναται γὰρ καὶ φόβον παῦσαι καὶ λύπην
ἀφελεῖν καὶ χαρὰν ἐνεργάσασθαι καὶ ἔλεον ἐπαυξῆσαι. Ταῦτα δὲ
ὡς οὕτως ἔχει δείξω·

- ❖ *δυνάστης* < *δύναμαι*. Σημασία: ‘αυτός που μπορεί να ενεργήσει’, κυρίως για την πολιτική ισχύ: λέγεται για τον Δία (Σοφ.), για αρχηγούς πόλης (Ηρόδ., Πλάτ.), μερικές φορές ‘άρχοντας, βασιλιάς’ (Chantraine 2022: σ.λ. *δύναμαι*)
- ❖ Για την ίδια λέξη, βλ. και το χρήσιμο σχόλιο στην ελληνική έκδοση της συλλογής των Diels-Kranz (τ. II, 791, σημ. 81): «Το ουσιαστικό **δυνάστης** συναντάμε πρώτη φορά στον Σοφοκλή (*Αντιγ.* 608) ως χαρακτηρισμό του Δία: κυρίαρχος με απεριόριστη και ανεξέλεγκτη δύναμη. Ο Γοργίας, γνωστός και για τις εύστοχες μεταφορές του (*Αριστοτ., Ρητ.* Γ 3, 1406b 15) μεταφέρει τον χαρακτηρισμό **δυνάστης** στη γλώσσα, στον ανθρώπινο λόγο. Η μεταφορά συνοδεύεται και από μια έξοχη αντίθεση (Contrast): ο λόγος είναι **μέγας δυνάστης** (παντοδύναμος) παρότι δεν διαθέτει ούτε επιβλητικό μέγεθος ούτε άλλα εξωτερικά χαρακτηριστικά δύναμης και επιβλητικότητας. Εντούτοις, ο λόγος μικρός και αφανής στο σώμα, επιτελεί έργα αντάξια θεού (θεότητα).»
- ❖ Πβ. και το γενικότερο σχόλιο του Κύρκου (χ.χ.: 292): «Στην πραγματικότητα ο λόγος είναι δύναμη και δυνατότητα στα χέρια του ανθρώπου και για το καλό και για το κακό.»

9. δεῖ δὲ καὶ δόξῃ δεῖξαι τοῖς ἀκούουσι· τὴν ποίησιν ἅπασαν καὶ νομίζω καὶ ὀνομάζω λόγον ἔχοντα μέτρον· ἥς τοὺς ἀκούοντας εἰσῆλθε καὶ φρίκη περίφοβος καὶ ἔλεος πολύδακρυς καὶ πόθος φιλοπενθής, ἐπ' ἄλλοτρίων τε πραγμάτων καὶ σωμάτων εὐτυχίαις καὶ δυσπραγίαις ἴδιόν τι πάθημα διὰ τῶν λόγων ἔπαθεν ἡ ψυχὴ. φέρε δὴ πρὸς ἄλλον ἀπ' ἄλλου μεταστῶ λόγον.

- ❖ δόξα, ἡ = η λέξη αρχικά σημαίνει ‘προσδοκία, αναμονή’· εξελίχθηκε σε ‘αυτό που γίνεται αποδεκτό, γνώμη’· στην πλατωνική ορολογία το δόξα δηλώνει την άποψη που μπορεί να είναι σωστή ή λανθασμένη, διακρίνεται από το *ἐπιστήμη* (Chantraine 2022: σ.λ. *δοκάω*). Πβ. το σχόλιο του Fuhrmann (2007: 177): «[Ο Γοργίας] δίδασκε ότι δεν υπήρχαν γνώσεις με αδιάσειστη βάση: τα δεδομένα που καθορίζουν την ύπαρξη είναι το *φαίνεσθαι* και η προσωπική γνώμη, όχι η αλήθεια και η γνώση. [...]

Η δόξα, η υποκειμενική γνώμη, είναι κάτι από το οποίο δεν μπορεί να διαφύγει κανείς: στερεί από τον άνθρωπο γενικά, σε όλες τις χρονικές διαστάσεις, την αδιαμφισβήτητη γνώση». Πβ. ακόμη τη ρητή δήλωση «*ἡ δὲ δόξα σφαλερὰ καὶ ἀβέβαιος οὔσα*» (Ελ. εγκ. 11)
- ❖ Τα παρακάτω λόγια θα μπορούσαν κάλλιστα να έχουν ειπωθεί από τον Γοργία: «Ζούμε σε έναν κόσμο όπου η γνώμη (δόξα) είναι πάνω από όλα, και δεν υπάρχει υψηλότερο κριτήριο με το οποίο μπορεί να επαληθευτεί ή να αποδειχτεί λαθεμένη.» (Guthrie 1998: 332). Μια τέτοια γνωσιολογική προσέγγιση, απ’ όπου απουσίαζε η σταθερή και βέβαιη γνώση (*ἐπιστήμη*) της πραγματικότητας (σχετικοποιώντας, κατ’ αυτό τον τρόπο, την αλήθεια), προσέφερε μεγάλη ελευθερία κινήσεων στον τεχνίτη του λόγου (ρήτορα, ποιητή κ.λπ.) προκειμένου να επιδράσει πάνω στις ευμετάβολες γνώμες του ακροατηρίου του

- ❖ *λόγον ἔχοντα μέτρον* = τον γοργίειο ορισμό της ποιήσεως ακολουθεί ο Σωκράτης της πλατωνικής *Πολιτείας* (III, 393d8): πβ. όμως τις ισχυρές αντιρρήσεις που διατυπώνει επί του θέματος ο Αριστοτέλης (*Ποιητ.* 1, 1447b13-20 και 9, 1451a38-b4)
- ❖ Παρατηρούμε ότι οι συναισθηματικές επιδράσεις της ποίησης θεωρούνταν γενικώς αποδεκτές. Ο σοφιστής είχε στον νου του κυρίως την τραγωδία, και δευτερευόντως το έπος
- ❖ Οι εύγλωττες αναφορές στα συναισθήματα της ψυχής, που διεγείρονται μέσω της ομιλίας, αποτελούν προανάκρουσμα αντίστοιχων θεωριών του Αριστοτέλη για την «οίκείαν ἡδονήν» της τραγωδίας. «[Κ]ατ' αυτόν τον τρόπο ο Γοργίας απέβη αναμφίβολα πρόδρομος του Αριστοτέλη: προετοίμασε όμως και τη διδασκαλία εκείνου για την *κάθαρσιν*, αποδίδοντας στον λόγο, και συνακόλουθα και στην ποιητική τέχνη, την ικανότητα να απομακρύνει από την ψυχή συναισθήματα και διαθέσεις, όπως τα φάρμακα απομακρύνουν από το σώμα ορισμένους χυμούς [πβ. *Ελ. εγκ.* 14].» (Nestle 2010: 479)

10. αἱ γὰρ ἔνθεοι διὰ λόγων ἐπῶδαι ἐπαγωγοὶ ἡδονῆς, ἀπαγωγοὶ λύπης γίνονται· συγγινομένη γὰρ τῇ δόξῃ τῆς ψυχῆς ἡ δύναμις τῆς ἐπῶδῆς ἔθελξε καὶ ἔπεισε καὶ μετέστησεν αὐτὴν γοητεία. γοητείας δὲ καὶ μαγείας δισσαὶ τέχναι εὕρηνται, αἵ εἰσι **ψυχῆς ἀμαρτήματα** καὶ **δόξης ἀπατήματα**.

11. ὅσοι δὲ ὅσους περὶ ὅσων καὶ ἔπεισαν καὶ πείθουσι δὲ ψευδῆ λόγον πλάσαντες. εἰ μὲν γὰρ πάντες περὶ πάντων εἶχον τῶν <τε> παροιχομένων **μνήμην** τῶν τε παρόντων <ἐννοίαν> τῶν τε μελλόντων **πρόνοιαν**, οὐκ ἂν ὁμοίως [ὁμοῖος ἦν] ὁ λόγος ἠπάτα. νῦν δὲ οὔτε μνησθῆναι τὸ παροιχόμενον οὔτε σκέψασθαι τὸ παρὸν οὔτε μαντεύσασθαι τὸ μέλλον εὐπόρως ἔχει· ὥστε περὶ τῶν πλείστων οἱ πλεῖστοι **τὴν δόξαν σύμβουλον τῇ ψυχῇ** παρέχονται. ἡ δὲ δόξα σφαλερὰ καὶ ἀβέβαιος οὔσα σφαλεραῖς καὶ ἀβεβαίαις εὐτυχίαις περιβάλλει τοὺς αὐτῇ χρωμένους.

- ❖ ψευδῆ λόγον πλάσαντες = ίσως γίνεται έμμεση αναφορά στις προγενέστερες αντιλήψεις του Ησιόδου και του Σόλωνα για τη σύνδεση του ποιητικού τραγουδιού με το ψεύδος. Θα μπορούσε όμως το σχόλιο να είναι και αυτοαναφορικό, παρέχοντας στον υποψιασμένο αναγνώστη μια ένδειξη ότι το πραγματικό θέμα του κειμένου δεν είναι αυτό που φαίνεται (βλ. παρακάτω)
- ❖ εἰ μὲν γὰρ πάντες ... πρόνοιαν = το ζήτημα των γνωστικών ορίων και δυνατοτήτων του ανθρώπου τέθηκε για πρώτη φορά ως συστηματικό πρόβλημα από τη Σοφιστική
- ❖ Στο σύγγραμμα *Περὶ φύσεως ἢ περὶ τοῦ μὴ ὄντος*, ο Γοργίας εξέθεσε το γνωσιοθεωρητικό του πρόγραμμα, το οποίο συνοψίζεται σε τρεις ξακουστές θέσεις: 1. Δεν υπάρχει τίποτε. 2. Αν υπήρχε κάτι, δεν θα μπορούσε να γνωσθεί. 3. Ακόμη και αν μπορούσε να γνωσθεί, η γνώση δεν θα μπορούσε να κοινοποιηθεί. Το εν λόγω σύγγραμμα «κατανοήθηκε άλλοτε ως σοβαρή έκφραση ριζοσπαστικού σκεπτικισμού, και γι' αυτό έγινε λόγος για “μηδενισμό” του Γοργία, άλλοτε θέλησαν να το θεωρήσουν απλώς “ανυπέρβλητη επίδοση παραδοξολογίας”, ρητορικό παιχνίδι (*παίγνιον*) σαν το *Ἑλένης ἐγκώμιον*, όπως το χαρακτηρίζει ο ίδιος ο συγγραφέας.» (Nestle 2010: 459)

❖ ήπάτα = είναι πολύ πιθανόν ο Γοργίας να ανέπτυξε μια θεωρία σύμφωνα με την οποία η εξαπάτηση μπορούσε, υπό προϋποθέσεις, να αποβεί θεμιτή και ωφέλιμη. Διαβάζουμε, π.χ., σε ένα απόσπασμα του συγγραφέα (B 23 DK), ότι η *ἀπάτη* συνιστούσε εγγενές καλλιτεχνικό μέσο της τραγωδίας. «Ίσως επάνω σ' αυτή τη βάση ο Γοργίας –ο οποίος προβληματιζόταν σχετικά με τη δύναμη της ρητορικής τέχνης να προκαλεί παραστάσεις και συγκινήσεις διαμέσου της γοητείας του λόγου– διατύπωσε μια θεωρία για την τέχνη, ότι δηλαδή έχει ως στόχο της την *ἀπάτην* και ότι η αξία ενός καλλιτέχνη είναι ανάλογη με το βαθμό στον οποίο ο καλλιτέχνης μπορεί να ανταποκριθεί σ' αυτόν το στόχο.» (Σκουτερόπουλος 1991: 269). Η συγκεκριμένη θεωρία ενισχύθηκε βεβαίως από τον γνωσιολογικό σχετικισμό του Γοργία – γνώρισμα ευρύτερο των σοφιστών

- ❖ Για το ίδιο θέμα, πβ. το σχόλιο του Nestle (2010: 474-5): «Η εφαρμογή στις τέχνες αποτελεί απλώς ειδική περίπτωση [...] της διδασκαλίας για τη δίκαιη απάτη· αλλά μ' αυτήν τη στροφή από την ηθική στην αισθητική ο Γοργίας απέβη ο θεμελιωτής μιας νέας επιστήμης, της *αισθητικής*». Σύμφωνα με τις απόψεις του τελευταίου, όλες οι μιμητικές τέχνες «μοιάζουν ως προς το ότι σκοπός τους δεν είναι η αλήθεια, αλλά η απόλαυση (*ήδονή*) και μέσο τους είναι η απάτη (*ἀπάτη*), με τη βοήθεια της οποίας δημιουργούν μια εικόνα της πραγματικότητας. Πιο κοντά στον Γοργία βρισκόταν η ποιητική τέχνη, η οποία κατά την άποψή του αποτελούσε απλώς τμήμα της ρητορικής και ως εκ τούτου μιλούσε γι' αυτήν στην *Τέχνη* του [= χαμένο πλέον σύγγραμμά του]. [...] Το αποτέλεσμα, το οποίο κατορθώνει η ποίηση με τον δικό της τρόπο να “καθοδηγεί τις ψυχές”, είναι η *καλλιτεχνική ψευδαίσθηση*.»
- ❖ Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η παραπλανητική δύναμη του ποιητικού λόγου συνιστούσε κεντρικό στοιχείο της αισθητικής θεωρίας του Γοργία

12. τίς οὖν αἰτία κωλύει καὶ τὴν Ἑλένην νομίσει ἐλθεῖν ὁμοίως ἄκουσαν οὕσαν ὥσπερ εἰ βιατῆρων βία ἤρπάσθη; ἢ γὰρ τῆς πειθοῦς ἕξις, καίτοι εἰ ἀνάγκης εἶδος ἔχει μὲν οὐ, τὴν δὲ δύναμιν τὴν αὐτὴν ἔχει. λόγος γὰρ ψυχὴν ὁ πείσας, ἣν ἔπεισεν, ἠνάγκασε καὶ πιθέσθαι τοῖς λεγομένοις καὶ συναινέσαι τοῖς ποιουμένοις. ὁ μὲν οὖν πείσας ὡς ἀναγκάσας ἀδικεῖ, ἢ δὲ πεισθεῖσα ὡς ἀναγκασθεῖσα τῷ λόγῳ μάτην ἀκούει κακῶς.

13. ὅτι δ' ἡ πειθὼ προσιούσα τῷ λόγῳ καὶ τὴν ψυχὴν ἐτυπώσατο ὅπως ἐβούλετο, χρὴ μαθεῖν πρῶτον μὲν τοὺς τῶν μετεωρολόγων λόγους, οἵτινες δόξαν ἀντὶ δόξης τὴν μὲν ἀφελόμενοι τὴν δ' ἐνεργασάμενοι τὰ ἄπιστα καὶ ἄδηλα φαίνεσθαι τοῖς τῆς δόξης ὄμμασιν ἐποίησαν· δεύτερον δὲ τοὺς ἀναγκαίους διὰ λόγων ἀγῶνας, ἐν οἷς εἷς λόγος πολὺν ὄχλον ἔτερψε καὶ ἔπεισε τέχνη γραφεῖς, οὐκ ἀληθεία λεχθεῖς· τρίτον <δὲ> φιλοσόφων λόγων ἀμίλλας, ἐν αἷς δείκνυται καὶ γνώμης τάχος ὡς εὐμετάβολον ποιοῦν τὴν τῆς δόξης πίστιν.

14. τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἔχει ἢ τε τοῦ λόγου δύναμις πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς τάξιν ἢ τε τῶν φαρμάκων τάξις πρὸς τὴν τῶν σωμάτων φύσιν. ὥσπερ γὰρ τῶν φαρμάκων ἄλλους ἄλλα χυμοὺς ἐκ τοῦ σώματος ἐξάγει, καὶ τὰ μὲν νόσου τὰ δὲ βίου παύει, οὕτω καὶ τῶν λόγων οἱ μὲν ἐλύπησαν, οἱ δὲ ἔτερψαν, οἱ δὲ ἐφόβησαν, οἱ δὲ εἰς θάρσος κατέστησαν τοὺς ἀκούοντας, οἱ δὲ πειθοῖ τινι κακῇ τὴν ψυχὴν ἐφαρμάκευσαν καὶ ἐξεγοήτευσαν.

21. ἀφείλον τῷ λόγῳ δύσκλειαν γυναικός, ἐνέμεινα τῷ νόμῳ
ὄν ἐθέμην ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου· ἐπειράθην καταλῦσαι μώμου
ἀδικίαν καὶ δόξης ἀμαθίαν, ἐβουλήθην γράψαι τὸν λόγον
Ἑλένης μὲν ἐγκώμιον, ἐμὸν δὲ παίγνιον.

Καταληκτικές παρατηρήσεις

- Η γενική συλλογιστική πορεία που ακολουθείται συμπίπτει, σε πολλά σημεία της, με την *είς ἄτοπον* απαγωγή. Προβάλλεται ένας ευδιάκριτος σχετικισμός και σκεπτικισμός, την ίδια ώρα που εξυψώνεται η πρακτική χρησιμότητα του λόγου
- Δεδομένου ότι ο λόγος αφενός δύναται να εξαπατήσει και αφετέρου είναι κάτοχος μεγάλης πειθαναγκαστικής δύναμης, αυτομάτως υποβάλλεται η ιδέα στον αναγνώστη ότι η ίδια η ανασκευή των κατηγοριών της Ελένης από τον συγγραφέα μπορεί να είναι απατηλή και ψευδής (πβ. και την καταληκτική περίοδο του λόγου). Στην πραγματικότητα, διακυβεύονται πολύ περισσότερα από τη μομφή ή την αθώωση του μυθικού προσώπου: παραδίδεται ένα πρώτης τάξεως ρητορικό μάθημα για τη φύση του λόγου. Αλλιώς: «Πίσω από το πρόσχημα της Ελένης ακούγεται δυνατή η περήφανη φωνή του ρητοροδιδασκάλου.» (de Romilly 1994: 112)

- Η συνέχεια με την επική παράδοση επιτυγχάνεται μέσω της επένδυσης της σοφιστικής επιχειρηματολογίας με ένα θέμα αντλημένο από τον Όμηρο. Πβ. το σχόλιο του Russell (2013: 56): «Οι πλέον προφανείς λειτουργίες του επιδεικτικού είδους –ψόγος και έπαινος–, συνιστούσαν τις παραδοσιακές περιοχές δράσης των ποιητών, τις οποίες τώρα οι ρήτορες διεκδικούσαν για λογαριασμό τους. Τα θέματά του λαμβάνονταν φυσικά από ευρύτερο φάσμα σε σύγκριση με το δικανικό ή το συμβουλευτικό είδος. Ο Γοργίας και οι μαθητές του, ο Πολυκράτης και ο Ισοκράτης, χρησιμοποιούσαν μυθολογικό ή μυθοπλαστικό υλικό. Το να δείξει πώς θα μπορούσε να γίνει η υπεράσπιση της Ελένης ή του Παλαμήδη δεν αποτελούσε απλώς μια πρακτική εξάσκηση για το δικαστήριο/ συνεπαγόταν μια φανταστική χρήση του μύθου, και σε κάποιο βαθμό αναστοχασμό πάνω στα γενικού ενδιαφέροντος ζητήματα της ενοχής και της ευθύνης που, ενδεχομένως, δεν θα είχαν θέση σε μια ρητορική με πρακτικούς στόχους.»

Βιβλιογραφικές παραπομπές

- Chantraine, P. *Ετυμολογικό λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής: Ιστορία των λέξεων. Αναθεωρημένη και συμπληρωμένη έκδοση*. Επιμ. Γ. Παπαναστασίου και Δ. Χρηστίδης. Μτφρ. Γ. Δάρλας και Α. Πέτρου. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2022.
- Diels, H., και W. Kranz, επιμ. *Οι προσωκρατικοί: Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*. 3 ττ. Μτφρ. Β. Κύρκος, Δ. Γεωργοβασίλης και Ευ. Φλόκα. Αθήνα: Παπαδήμας, 2005-2010.
- Fuhrmann, M. *Αρχαία λογοτεχνική θεωρία: Εισαγωγή στον Αριστοτέλη, τον Οράτιο και τον «Λογγίνο»*. Με παράρτημα αρχαίων κειμένων. Μτφρ. Μ. Καίσαρ. Αθήνα: Παπαδήμας, 2007.
- Guthrie, W. K. C. *Οι σοφιστές*. 3η έκδ. Μτφρ. Δ. Τσεκουράκης. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1998.
- Κύρκος, Β. Α. *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*. 2^η έκδ. Αθήνα: Παπαδήμας, χ.χ.
- Κυρτάτας, Δ. Ι., και Σ. Ι. Ράγκος. *Η ελληνική αρχαιότητα: Πόλεμος – πολιτική – πολιτισμός*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2010.
- Nestle, W. *Από τον Μύθο στον Λόγο: Η εξέλιξη της ελληνικής σκέψης από τον Όμηρο ως τη σοφιστική και τον Σωκράτη*. Μτφρ. Ά. Γεωργίου. Αθήνα: Γνώση, 2010.
- de Romilly, J. *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*. Μτφρ. Φ. Ι. Κακριδής. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1994.
- Russell, D. A. *Λογοτεχνική κριτική στην αρχαιότητα*. Μτφρ. Α. Παπασυριόπουλος. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2013.
- Σκουτερόπουλος, Ν. Μ., επιμ. *Η αρχαία σοφιστική: Τα σωζόμενα αποσπάσματα*. 2^η έκδ. Αθήνα: Γνώση, 1991.